

ДРАГАН СИМЕУНОВИЋ*
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд

УДК 141.7НЈЕГОС
Оригиналан научни рад
Примљен: 11.09.2013
Одобен: 22.09.2013

ЊЕГОШ ИЗМЕЂУ НЕБА И ЗЕМЉЕ** **(Оглед о Његошевим политичким идејама)**

Сажетак: У раду се анализирају кључне политичке идеје Петра II Петровића Његоша, које су иначе у нас недовољно проучаване. Његошева политичка мисао се анализира у контексту његовог времена и историјских околности у којима потлачени српски народ покушава да се оружјем избори за слободу. Његош уочава као главне препреке на путу до слободе масовну издају и недостатак слоге код Срба, а као главне инструменте ослобођења од Турака види специфичну културу јуначког умирања код Срба, њихову богату традицију борбе против освајача, као и њихову пријемчивост на култ херојства који има веома снажан мобилизациони потенцијал. Од осталих Његошевих политичких идеја посебну пажњу завређују његова езотерична идеја о политичком систему неба, идеја о потреби модернизације Црне Горе ради обнове њене државности и његов став према југословенству.

Кључне речи: Петар II Петровић Његош, слобода, издаја, култура јуначког умирања, геноцид, прототип хероја, политички систем неба, модернизација, југословенство

Овећи број радова који се дотицао у већој или мањој мери Његошевих политичких идеја пати од разноврсних мањкавости. Или су Његошеве политичке идеје тражене само у његовим књижевним делима, или нису препознване као такве већ само као филозофске, а најчешће пак уопште нису ни препознване као политичке. Тек овлаш су размат-

* dragan.simeun@gmail

** Поводом 200-годишњице рођења Петра II Петровића Његоша.

ране и идеје Његоша као државника иако је он то итекако био, и то од своје седамнаесте године па до смрти 1851.

Од свих Његошевих идеја без сумње се као кључна може одредити **идеја слободе**. При том она код Његоша није само политички, већ је и филозофски и религијски профилирана.

Слобода је за њега смисао постојања и појединца и народа. Без ње нема живота достојног Човека те се до ње, ако је изгубљена, **мора** доћи свим средствима, односно постојећа слобода се мора стално увећавати, а у најтежим временима мора се сачувати по сваку цену бар у оној количини којом се очувава идентитет појединца и народа. По његовом схватању, а које је иначе на том плану потпуно компатибилно схватању његове средине, **простор слободе појединца** је ограничен тврдим патријархалним нормама чојства, док је, пак, **простор слободе народа** за њега акциони *apeiron*.

Појединац није слободан да учини другоме „што му срцу драго” не само кад је у питању братственик, већ и непријатељ ако се тим поступком угрожава добро и слобода његових саплеменика. Тек **одлука колектива и колективни чин** правдају сваки акт у име колективне свести о слободи и изабраном путу њеног досезања.

Ова напомена је веома важна услед учесталих рецентних оптужби на рачун Његошевог дела, пре свега „Горског вијенца”, као дела које слави и инспирише геноцид.

Додуше, онај ко би само читао „Горски вијенац”, нарочито одломке из њега, могао би себи дозволити ту врсту „каштиге” Његоша и његовог дела. Но, уколико се са тим реченицама стављеним у пун контекст сравне Његошеве мисли изнете у другим његовим делима, посебно у писмима, и ако се узму у обзир и чињенице у документацији о њему и његовој политичкој мисли и државничком стваралаштву, пред нама израња једна комплекснија слика Петра II Петровића Његоша и његовог дела.

Посматрано као целина његово политичко мишљење и делање заправо одише изразитом, за оно време и црногорске прилике и изненађујућом **толеранцијом** према људима друге вере и нације. У својим делима често показује истинско разумевање за чин промене вере објашњавајући га као израз људске несталне и карактерно слабашне природе („Шта је човјек? Ка слабо живинче!”), правда прелазак Срба у ислам („Да, нијесу ни криви толико, премама их невјера на вјеру”), прашта им тај чин иако је првосвештеник, искрено им нуди помирење (па макар и условљено повратком у стару веру), а у својој политичкој пракси иде и корак даље братимећи се са херцеговачким беговима или пак не дозво-

љавајући лош однос према избеглицама без обзира на њихову вероисповест („све су оне шћери Лазарева”). Карактерише га далеко чешће мудрост него исхитреност или жестина при чину доношења политичких одлука, и, ма колико то нарушавало стандардизовану слику о њему, мора се истине ради рећи да га карактерише чак и послушност у поступању по договору са великим силама, пре свега са Русијом. Из свега познатог о Његошу не би се могло рећи да се Његош сам определио да води бојажљиву политику („Нема посла у плаха главара!”¹), већ да се ради о некој врсти изнуђене политичке рационалности. Уз то, и Његошев политички стил носи снажан печат како његове личности и његових година, тако и средине у којој је поникао и владао, и обојен је са доста ентузијазма помешаног са извесном дозом политичке наивности о чему ће касније бити више речи.

Право је чудо колико се данас и са добрим и са лошим намерама губи из вида да је Његош писао „Горски вијенац” у времену када је Црна Гора још увек била неслободна и када је народу, између осталог требало и једно тако велико литерарно надахнуће за одсутни час битке за ослобођење који се приближавао.

У подстицању човека на рат и борбу увек и у свакој средини мора да буде прејаких, ватрених речи јер човек, стрепећи да не изгуби живот или да не буде осакаћен, заправо није склон рату, ма колико то свет политике игнорисао. Управо зато, у сврхе охрабрења човека на борбу, стварају се херојски узорци, развијају митови и уздижу се за ратне сврхе и ратна времена погодни култови. Велики значај се тада придаје и разноврсним знамењима, уопште свему наднаравном: „Виђесте ли чудо и знамење, ка' се двије муње прекрстише... крст од огња жива направише”². Исто тако, и „крвав мјесец” и друга знамења су у стално ратујућој Црној Гори третирани као изузетно важни знаци неба Србима иако они, заправо само дограђују атмосферу коју ствара човек.

Идеја о истрази потурица као изнуђеној нужности није изворно Његошева. Она је давно пре Његоша постојала и била обликована у народу, мењајући само форме исказа.

Потреба да се буде слободан налагала је и без тврдог става Цркве стриктно очување верског, и тиме, по ондашњим мерилима, и народносног идентитета. Поробљени још у Средњем веку, када још не постоје нације у модерном смислу речи и кад се често кроз веру одређује етнички идентитет, Срби нису имали много избора у погледу сопственог и

¹ П. П Петровић Његош. *Горски вијенац*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, с. 12.

² Исто, с. 14.

туђег етничког индентитета у простору и времену у коме је, сходно Шмитовом принципу *Freund - Feind*, владало сурово правило политичке, верске и међуетничке борбе - или си наш, то јест **ми**; или си њихов, то јест **они**.

Форме одношења Црногораца према племенској сабраћи која су се, прихватавши ислам сходно наведеном принципу „потурчила”, кретале су се у распону од интимног или јавног презира због напуштања рода и племена (а што је у патријархалном миљеу увек предмет осуде уколико као поступак шкоди колективу), до зависти због бољег и сигурнијег живота које је омогућавало „турчење”, па све до мржње и истраге услед реално заснованог страха од исламизираних сународника који су знали њихов (свој) језик, снагу и стил ратовања, а често и конкретне намере о подизању буна и устанака против којих су логично морали бити услед имања нових сопствених интереса и услед **потребе доказивања** припадности или бар лојалности свом новом, „турском народу”. Нико није био тако суров према Србима хришћанима као потурице. Његош описује у Другој пјесми „Свободијаде” истинит догађај са краја 18. века када су потурице на челу са Ћуприлићем побиле 700 мушке црногорско-брдске деце коју су родитељи склонили у Которско приморје пред турском казненом експедицијом, а коју су приморци по налогу „кривосудне Венеције” предали „у Ћуприлића зверске руке”³. Да ли то, и уопште масакре које чини господар и освајач назвати геноцидом? Бар до сада у нашој литератури нема таквог квалификовања тог и сличних, па и горих догађаја које је чинио вековни окупатор⁴.

Али, уколико би се пошло том логиком третирања историјских збивања ван њиховог историјског контекста и разматрања у данашњем светлу, посебно кроз призму дневно-политичких интереса, стигли би до оптужби античких владара за чедоморство због обичаја жртвовања ћерки пред ратни поход и ко зна још где даље. Стога је у име науке боље избећи причу о геноциду са било чије стране ако је реч о причи истргнутој из историјског или литерарног контекста.

Уз све то, не сме се заборавити да је још једна, и то веома важна подвојеност постојала између Срба који су остали хришћани и Срба који су прихватили ислам. Реч је о слојној, да не кажемо класној, из

³ П. П Петровић Његош, „Пјесма II”, *Свободијада*, Никшић, 2001, с. 76.

⁴ Сем покоља црногорске православне мушке деце услед издаје „брђана” од стране „примораца”, који је описао Његош, о систематском и масовном убијању мушке деце од стране Турака које је доводило и до затирања целих братстава на тлу Црне Горе, сведочи и обимна грађа коју је скупио Јован Ердељановић. Види нпр. „Пејовићи”, у: Ј. Ердељановић, *Стара Црна Гора, 1910 – 1911*, Београд, 1921.

времена пре Турака изграђеној социјалној и економској подвојености између плебса и великаша, која је постојала и пре проверавања, а потом се и појачала, јер, док сиротиња остаде православна те „народ храбри поче носит јарам тешки гнусна ропства”⁵, „истурчи се сва господа”⁶. Стара мржња обичног народа према господи добила је у временима турске окупације и проверавања само нов облик и нов - верски разлог свог постојања. Уз то, ова, верским разлогом заогрнута нетрпљивост се у Његошево време смела исказати, бар међу својима, јер је тад Црква подстицала такве изливе нетрпељивости народа (који је уз њу остао) према господарима (који су од ње отпали).

Та мржња очито траје у једној прикривеној форми дуже него што мислимо и није везана само за проверавање. На ту стару мржњу само је заправо додат народни и црквени презир према „господи” која је зарад одржања економске моћи променила веру, а са њоме и народ, уосталом као и према свима другима који су следили тај пут. Његошу и иначе због разних грехова нису мили великаши („великаши проклете вам душе”), сем оних који су јунаштвом или патриотизмом стекли поштовање народа. Он у писму од 5. октобра 1847. године подсећа Осман-Пашу Скопљака на његово српско порекло, а набраја и низ других великашких српских породица које су се провериле: Црнојевићи су постали Бушатлије, Оберкнежевићи посташе Махмутбеговићи⁷, итд.

Њихови стални насртаји на хришћанске Србе и отпор Срба хришћана су по Његошу „наша општа несрећа” коју је „вражда братска више но сила туђа учинила”⁸.

Свест о „потурчењацима” као највећој опасности по успех устанака, а тиме и као о великој препреци на путу досезања слободе је битно условила како велику дистанцу хришћана и домаћих муслимана и зазор међу њима ради веће успешности очувања тајности намера и успеха акција са обе стране, тако и осећање беса и фрустрације код православних због честе осујећености њихових ослободилачких намера. Осујећеност увек изазива бес, а у малобројној народносној заједници која је себи усред Отоманског царства постављала висок циљ и стални задатак досезања слободе, сваки излазак из те заједнице, самодоживљене пре свега као хришћанске, није само деморалисао и крњио њен, и онако малешни, борбени корпус, већ је аутоматски јачао и увећавао супротну

⁵ П. П Петровић Његош, „ Пјесма I”, *Свободијада*, с. 4

⁶ Исто

⁷ П. П Петровић Његош, „Писмо Осман Паши Скопљаку од 5. октобра 1847. године”, *Изабрана писма*, Обод - Цетиње, Просвета - Београд, 1979, с. 151.

⁸ Исто

страну, страну тлачитеља и узурпатора слободе те заједнице. Да није само у питању однос Срба према Србима, сведоче Његошеви стихови и историјске чињенице из којих се види да се у то време у Црној Гори и исламизирани Албанци називају и сматрају Турцима, као и то да се Албанци хришћани сматрају од стране Срба природним савезницима хришћана у борби за слободу.

При том се свакако мора имати у виду да одбојност према онима „што издаше вјеру прађедовску” није толико израз религиозности колико потребе покорених да се у моменту када „ала са Босфора” гута и, бар по форми, претапа у „своје” све на шта наиђе („вражије племе позоба народе”⁹), изнађе нека **упоришна тачка идентитета** као нешто што сигурно није обележје освајача. У те сврхе могла је тада послужити **само религија** и ништа више. На то треба додати и, за ту средину природан, конзервативан отпор свему новом, поготову оном што долази од освајача. Ислам је Србима као драстично различита, а не само нова, освајачева религија снажно ударао у сам темељ њиховог старог, и у великој мери верски етаблираног система вредности. Није случајно што не само Срби, већ и други народи који су поробљени од муслиманских земаља имају тако велики отпор према исламу, својеврстан страх од њега, и неретко и ксенофобичну мржњу према њему. Разлог томе може бити и у радикалној трансформационој моћи ислама, као његовој важној особини коју је код нас добро уочио Јован Цвијић: „Можда ни једна вера не мења тако дубоко целокупан живот и карактер неког народа као ислам”¹⁰. Отуда је страх од ислама страх од губитка идентитета, сигурног одрођења и губљења свих веза са својим пореклом („Чак је и код сувише поноситих Динараца ислам олабавио везе засноване на српској крви и језику”¹¹). Насупрот масовној пракси проверавања хришћана на Балкану, ретки су и мало познати примери да је неки муслиман постао хришћанин, поготову је ретка појава повратак из ислама у хришћанску веру („Што се црним задоји ђаволом, обешта се њему довијека”).¹² Тај страх од губитка себе, та сигурност да је онај који се проверио заувек на другој, непријатељевој страни, идентификација свега исламског са мрским режимом поробитеља су основа уверења да једино што поробљени хришћанин може имати са исламом јесте борба, односно рат против њега. Само проверавање по себи се не замера, чак се и прашта, већ се замера одрицање од свога народа: „сваки Србин који се превјери - прос-

⁹ П. П. Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 9.

¹⁰ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1966, с. 362.

¹¹ Исто

¹² П. П. Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 86.

то вјеру што загрли другу, но му просто не било пред Богом што оцрни образ пред свијетом, те се звати Србином не хоће”¹³. Стални и значајан одлив дела српскога народа путем мењања вере је по Његошу разлог не само драстичног умањења српске нације, већ и увећања непријатељских нација јер проверени Срби прелазе управо у те нације, те се, да би се доказали, одмах окрећу против свог народа. Зато је „патурица гори од Турчина”. Његош чак тај стални одлив дела нације у редове непријатеља види као главни разлог трајања српске потчињености: „Ово ти је Србе искобило, робовима туђим учинило”¹⁴. Тако остварена подељеност Срба на тада изразито супростављене вере је главни узрок њихове вековне трагедије и неслободе, поручује Његош кроз беседу Теодосија Мркођевића: „Вјеровања Србе истражише. Ми смо Срби народ најнесрећнији.”¹⁵.

„Горски вијенац” треба пре свега посматрати као спев о величини слободе и **нужности борбе за слободу** створен у сагласју са законима опстанка малих, поробљених или угрожених народа, „Богу хвала, опитих слободом”¹⁶, а не као оду геноциду.

Као такав спев треба да пробуди не само вољу за слободу устрашеног племена које „мртвијем сном спава” кроз подсећање на јуначка дела предака, него и да укаже на опасност утапања сопственог етноса у, махом исламизирано, шаролико етничко море турске империје.

Отуда је „Горски вијенац” заправо по својој суштини не антиисламски, већ антитурски као антитирански оријентисан спис. Другим речима, да су којим чудом Турци били будисти, Срби би, следећи линију верског, као тада од етничког више поузданог принципа разликовања освајача и подржаваоца освајачког режима од поробљених, били против будизма, и сваки будиста на њиховој територији би био „Турчин”.

Досезање слободе као највреднијег циља захтева посебан облик масовног политичког и социјалног прегнућа - прегнућа јунаштва. Стога је „Горски вијенац” колико крик за слободом толико и **похвала јунаштва**. Када се мали народ бори за слободу потребно је много јунака, а хвалом се подстиче јунаштво више него ичим другим. Можда то објашњава чињеницу да је Његош један од ретких владара који опева не само јунаштво предака већ и поданика. Обично је обрнуто.

¹³ П. П Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, Подгорица, 2001, с. 48.

¹⁴ Исто

¹⁵ Исто, с. 47.

¹⁶ Исто, с. 67.

Широј, па унеколико и научној јавности је мало познато да је уствари Његош **творац литерарног култа Милоша Обилића**. Додуше, и до тада је Обилић био помињан али махом у усменој поезији и заправо ретко, мада са дужним пијететом. Тек ће Његош увести Обилићево име кроз велика литерарна врата у српску националну свест. Рушење великог царства захтева велико јунаштво а за јунаштво се нараштаји васпитавају понајбоље светлим примерима. Отуда је **идеја о Обилићу као прототипу јунака** за сва, што значи и за та времена, једна од кључних Његошевих идеја. Са правом је приметио још и Николај Велимировић да у „Горском вијенцу” Његош помиње чешће само Бога од Милоша Обилића, при том не наводећи разлоге пишчеве интенције.

Његош судбину Обилића користи да оправда једну особиту **културу смрти**: „гроб је частан вјечан живот, живот стидан гроб вјечити”¹⁷. Реч је не само о модусу умирања *homo heroicusa*, већ и о нужности чојственог живљења које треба да претходи достојанственој смрти.

Но, један, макар и обојени херој нити је довољан нити може задовољити све пројекционе и идентификационе укусе неодлучних и несрећних на херојски чин ослобођења. Отуда је по Његошу Обилић само највећи у славној плејади српских јунака од „непобедног Цара Душана” до „ослободиоца Карађорђа”. Избор је велики, а све одабране јунаке везује само једно - они су борци, ако не за народ, а оно, као Цар Душан, за државу. Отуда се често већ из атрибута који иду уз ове и друге јунаке јасно назире прототипови хероја које Његош развија до нивоа функционалног култа.

Например, **Карађорђе** је без сумње био Црногорцима врло **пријемчив прототип хероја**, што је било условљено бројним факторима, почев од тога да је био борац за ослобођење од турске власти, најсвежији пример српског големог јунаштва, жртва издаје, па све до његовог црногорског порекла, што је само могло да олакша идентификацију са њим.

Његош је веома вешто градио прототипове јунака користећи сваки детаљ који би могао да иде у прилог „његовом”, што обично значи српском јунаку у односу на друге. Рецимо, он другим, посебно великим народима признаје да имају велике јунаке, али одмах и наводи да „из грмена великога лафу изаћ трудно није”¹⁸. Много је теже постати јунаком у малом народу као што је то, наглашава Његош, успео Ђорђе Петровић Карађорђе који је остварио три велика народна циља: прво, орга-

¹⁷ П. П. Петровић Његош, „Пјесма III”, *Свободијада*, с. 33.

¹⁸ П. П. Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 5.

низовао је и подигао устанак, друго, извршио је христијанизацију Србије, и треће, донео је ослобођење народу („диже народ, крсти земљу, а варварске ланце сруши”¹⁹). Буђење херојства је могуће у сваком појединцу, али га свако не може да пробуди у другом, а још теже у многима. То је велико прегнуће. Отуда је за Његоша Карађорђева највећа заслуга што је у српском народу обновио самопоуздање и пробудио замрлу храброст. То је оно што Карађорђа уздиже до нивоа бесмртника.

Његош повлачи и паралелу између судбине Обилића и Карађорђа као **жртви завере** сопственог окружења. Злоба и завист су пратиље судбе јунака али право херојство траје због вредности подвига и временом добија све веће уважавање. Када Његош у стиховима посвећеним Карађорђу каже „над свијетлим твојим гробом злоба грдна блува тмуше”²⁰, нема сумње да мисли на политичке прилике у Србији за време владавине Обреновића, нарочито око 1840-те године када је од стране српских власти често каљана успомена на Карађорђа, а његове заслуге драстично умањиване. Али, она нит која спаја Обилића и Карађорђа, жртвовање живота за народ и његову слободу, представља блиставу зубљу која ће и Карађорђу као и Обилићу обезбедити да његово име и дело добију право место у историји српског народа. Гарант тога је суд историје који кроз суд покољења „што је чије даје свјема”²¹, што значи да осуђује и нечасне поступке у политици.

Карађорђе као прототип хероја спаја у себи чак три херојска типа: прво, подвижника (индивидуални чин храбрости); друго, ослободиоца; и треће, жртве (мученика за цео народ). Други и трећи тип хероја су чешће колективни и лакше омогућавају изазивање емпатије и идентификацију у народу. Чак је и Милош Обилић понајвише само подвижник, па тек онда и жртва, али не и ослободилац. Његош је одлично уочио да Карађорђе, „Марс српски”²², сједињује у себи сва три типа јунаштва и то је условило неспорно огромно поштовање које је осећао према вођи Првог српског устанка, изречено кроз посвету „Горског вијенца”.

Осим тога, пример Карађорђа је не само по својој величини био значајан за јачање слободарског духа и напора Црногораца, већ је био и савремен. Његов подвиг је део тадашње актуелне војно-политичке атмосфере на Балкану. Отуда је култ Карађорђа у Његошево време био веома функционалан култ хероја. То је време када су уз сво поштовање под-

¹⁹ Исто

²⁰ Исто, с. 6.

²¹ П. П Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 6.

²² П. П Петровић Његош, „Заробљен Црногорац од виле”, *Пустињак Цетињски*, Обод, Цетиње, 1994, с.12.

вижника највише потребни ослободиоци. То Његош уосталом и каже у стиху: „зна Душана родит Српка, зна дојити Обилиће; ал' хероје ка Пожарске, дивотнике и племиће, гле, Српкиње сада рађу !”²³. Дакле раније су Српкиње рађале царева и царске витезове изузетне храбрости попут Обилића, браниоца царства, али је дошло доба да рађају ослободиоце попут Пожарског, руског кнеза који је 1612. године предводио народ у борби против завојевача и успео да ослободи Москву, дакле људе који из пепела дижу поништену државу и биолошки угрожен народ.

Погрешна је претпоставка да је Његош окупиран само Турцима и потурицама, те сматра да се јунаштво да доказивати само у бојевима против њих. Рецимо у „Свободијади”, као и у неколико других списа, он је описао бојеве Црногораца не само са Турцима, већ и са Млечанима и Французима. Јуначке су и без сумње достојне хвале биле победе малобројних црногорских слободара над силном и „пренадутом” Наполеоновом, као и сваком другом завојевачком војском, а горки су Његошу њихови порази. Није ни чудо што је Његош, имајући и превише локалног историјског материјала за инспирацију, написао за себе да „не воли да пјева о подвизима страних народа”²⁴. Једно је сигурно. Његош није био само за рат против Турске и муслимана, већ против свакога ко је угрожавао слободу народа.

Разумљиво је да су и култ о Обилићу и други култови које је својом литерарном генијалношћу оживотворио Његош у основи национални култови, већ из разлога што је он био српски родољуб. То се види на много места у његовом литерарном делу па је тако и „Горски вијенац” посвећен праху оца Србије, а Његош који се у писму Сими Милутиновићу написаном на Цетињу 25. септембра 1844. године поверава да не воли назив своје земље Црна Гора, на истом месту каже и то да је њена вредност у томе што је, иако „тврди и крвави крај”, она крај „**српски од искони**” (подвукао ДС)²⁵. У писму Матији Ненадовићу од 18. октобра 1850. године, пишући о имену Црне Горе каже : „ја који сам њен син, не могу јој име произрећи што се нећу згрозити, али је опет комадић од развалина нашег царства”²⁶. У „Свободијади” Црну Гору често назива „слободе српско гњездо”²⁷. У спеву „Лажни цар Шћепан Мали”, Његош

²³ П. П Петровић Његош, *Горски вијенац*, с .6.

²⁴ П. П Петровић Његош, „Писмо племенитој и много поштованој господи Мату и Јозу Ивановићима од 9. маја 1833. године”, *Изабрана писма*, Обод - Цетиње, Просвета - Београд, 1979, с. 103.

²⁵ П. П Петровић Његош, „Писмо Сими Милутиновићу од 25. септембра 1844. године”, *Изабрана писма*, Обод - Цетиње, Просвета - Београд, 1979, с. 114.

²⁶ Цит. према: Д. Ковијанић, *Црногорско српство збиљских Срба*, Војска, Београд, 2002, с. 73.

²⁷ П. П Петровић Његош, „Пјесма Г”, *Свободијада*, Никшић, 2001, с. 17, 27, 86, 90.

по правилу Црну Гору назива српском, а разлике су само у атрибуту који иде испред назива „српска Црна Гора”, нпр. крвава, ваљатна итд.²⁸, док Цетиње пише као „Цетиње Српско” са великим словом с. Значајно је и до сада мало уочено да Његош при том не инсистира на томе да су сви који живе у Црној Гори и Брдима Срби. Он заступа једну сасвим историјски прихватљиву тезу о српском као свом и као најчешћем пореклу становника Црне Горе, као и о насељавању Црне Горе Србима кроз нежељене миграције. Индикативно је свакако и то да Његош користи исти назив - „Српска” и за Србију (нпр. у „Горском вијенцу”) и за Црну Гору (нпр. на више места у „Огледалу српском”, збирци еписких десетерачких песама која су својеврсна историја српског народа, односно израз „српска”, нпр. „у слободној српској Гори Црној”²⁹). Све у свему, Његош је Црну Гору без икакве сумње сматрао српском земљом.

Следећа Његошева битна политичка идеја је **идеја о нужности борбе** као, не тек доказу животности, већ као о услову опстанка у стању поробљености, као и начину, прво досезања, а потом и очувања свете слободе. Слобода и борба иду увек заједно ако слободе нема довољно.

Тачно је да Његош **слави рат и борбу** и да су многи због тога славили Његоша. Но, Његош не слави сваки рат нити сваку врсту ратника, већ само ослободилачки рат и борце за слободу. Између силних освајача и освојених који силно жуде за слободом не може бити мира. Борба између таква два екстремна пола је истинска борба на живот и смрт јер слобода више вреди и од сопственог и од туђег живота, а освајачи никог нису милом ослободили: „борби нашој краја бити неће до истраге турске али наше”³⁰.

Постоје многа тумачења Његошевог стиха „нека буде што бити не може, нека буде борба непрестана”. Почесто се сматра да је у том стиху оцртан карактер српског народа који не уме да процени своје могућности и стално себи поставља задатке изнад њих, због чега и страда. Из тог онда обично произилази закључак да је и Његош подлегао том обрасцу и уздигао пркос и инат на пиједестал националне политичке акције.

Владета Јеротић добро примећује да се тада, у време Његоша, још увек чинило „да другог избора осим рата нема”³¹. Анализа тог дела „Горског вијенца”, нарочито стихова који следе након наведеног стиха, указује на више ствари. Прво на искључивост у опредељењу за борбу,

²⁸ Види: П. П Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, Подгорица, 2001.

²⁹ П. П Петровић Његош, „Бож на Мартиниће”, *Огледало српско*, Подгорица, 2003.

³⁰ П. П Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 13.

³¹ В. Јеротић, „Луна и крст, дијалог или рат”, *Дарови наших рођака*, књ. IV, Ars Libri, Beograd, 2002, с. 54.

затим на фатализам (борба се мора завршити уништењем једне од страна у сукобу), као и на Његошево уверење да је борба принцип устројства света, па тиме и људског друштва.

Њему су заправо мрски и освајачи и стварање империја као плод личних ратничких сујета. То се види из Његошевог квалификовања великих војсковођа, почев од Александра Великог, које је амбиваленција уважавања њихове вештине ратовања и осуде страхотних резултатата њихових ратова по човечанство. Отуда су војсковође по Његошу увек божија казна, чак и онда кад су ослободиоци свога народа.

Уочавајући апсурд привида цивилизацијског помака који се огледа у томе да што се у сваком новом веку више прича о миру - то има све више рата и насиља, Његош не пружа објашњење за ту појаву већ само исказује, сходно свом државничком статусу, бригу за судбину свог народа у вихорним временима у којима треба досећи ослобођење као вековима жељени циљ који није био само сањан, већ и за кога се исувише умирало.

Ту долазимо до идеје **о смислености жртве за слободу** или бар за достојанство народа . Херојство и трагедија иду увек заједно („да, витеза сустопице трагически конач прати”³², и „небојшу свагда вук изије”³³), па отуда прво „закука мајка у јунака”. Да се буде јунак није довољно бити природно и неселективно храбар, мора се свесно и **циљно** презрети сопствени живот и на прави начин, осмишљеним гестом, уздићи изнад кукавичлука и моралне беде обичног света. Осим тога, ако јунаштво није усмерено племенитом циљу оно је слепо и као такво често и нехотице постаје деструктивно и штетно, чиме, заправо и престаје бити јунаштво. По својим инструментима и потенцијалима оно није само усмерено ка чињењу добра, већ, и то далеко више, и чињењу зла, или како то Његош каже: „Јунаштво је цар зла свакојега”. Тек свест актера о важности стављања јунаштва у функцију остваривања добра, као и етички исправан одабир циља чине јунаштво позитивном појавом.

На путу досезања слободе највећа препрека јесте **издаја** свога народа. Оппрост за чин издаје је могућ само ако је у питању издаја појединца од стране појединца, али издаја вере или народа се не прашта нити је ико овлашћен да у условима борбе за преживљавање опрости издајнику. Страх од издаје је највећи од свих страхова код оних који полажу свој живот на олтар слободе. При том, спознаја о људској природи упућује Његоша на горку чињеницу да издаја није нимало ни ретка

³² П. П Петровић Његош , *Горски вијенац*, с. 6.

³³ П. П Петровић Његош, *Лажни цар Шћепан Мали*, Подгорица, 2001, с. 88.

ни неочекивана радња, те изриче кроз уста кнеза Николе страшну истину - „нек ме изда свако ка' и хоће”³⁴.

Његошева усхићеност кажњавањем издајника, на пример грчког адмирала - велеиздајника Кир Луке (Гертуча) који је уместо да буде награђен од султана Мухамеда за издају грчке стране кажњен од њега страшном смрћу тако што му је одрана кожа³⁵, свакако се не може сматрати знаком политичке зрелости. Његош је ту, у духу свога времена и простора, само поделио мишљење свога народа и његову претерану одбојност према свакој врсти издаје.

Спас од погубности издаје по битку за слободу не лежи у санкцији њеног кажњавања *post factum*, у простом погубљењу издајника, дакле ни у истрази потурица као „издајника вере и народа”. Важније је издају спречити. Издаја се у том миљеу чешће настојала спречити **колективном клетвом** као специфичном, превентивном анатемом, него насиљем. Колективна клетва као сакрални чин бацања проклетства на издајника и његово потомство од стране целе заједнице (тако што заједницу често репрезентује црква!) је страшна казна у патријархалној, дубоко религиозној и истовремено изразито сујеверној средини каква је свака балканска, а посебно динарско- црногорска.

Поверење међу припадницима исте вере и међу браћом се подразумева, али је и **право на сумњу** као вечито људско право непобитно. Отуда Сердар Јанко и предлаже свим бојовницима за слободу: „издати се нећемо, ама треба да се утврдимо клетвом; здрави је посао”³⁶. Превентивна клетва могућег издајника је боља од сумње, утолико што је праведнија будући да се њоме избегава огромна грешка оптужбе невиног.

Клетвом се на делу потврђује присутност и снага косовског мита кроз оживотворење култа клетве Кнеза Лазара у црногорској традицији ослободилачке борбе. Када се прочита у „Горском вијенцу” како Сердар Вукота куне потенцијалне издајнике³⁷, постаје јасно зашто је српски језик један од ретких у којем реч заклетва директно долази из речи клетва. Ужасавајућа свеобухватност клетве и свест о томе да је свако у име Бога може остварити светећи се издајнику и његовој породици, топи у патријархалној средини, боље него ишта друго, нечију вољу за издајом. Садржина клетве је толико свеобухватна да апсолутно поништава и све

³⁴ П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, стр. 99.

³⁵ Према писму М. Медаковића Станку Вразу 22. новембра 1847., види у: П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 127.

³⁶ П. II Петровић Његош, *Горски вијенац*, с. 99.

³⁷ Види: *Горски вијенац*, с. 99-100.

духовно, а не само материјално што је у споју са издајником. Од паганског захтева да издајник поједе своју сопствену печену децу на славској трпези па до низа старозаветних и новозаветних обликовања људске правде, а чији се хришћански карактер потврђује тиме што на крају кетве сви хорски узвикују „амин”, кетва се вековима исказује у миљеу полупаганског - полухришћанског народа какав је српски као релативно моћан инструмент очувања вредности заједнице и њене егзистенције.

Но, како је акт проклињања понекад залудан очајнички напор колектива да заустави рушење свог система вредности и како су и за осујећење издаје као и за подстицај јунаштва потребни примери који стално подсећају, Његош резигнирано опомиње да иако „на Борисе, Вукашине”³⁸ као прототипе издајништа, као и на њихове следбенике „на Вуковце, рода издајце”³⁹, „општа грми анатема”⁴⁰, тек „поколења дјела суде”⁴¹. Разуме се да ова Његошева варијација **идеје о суду историје** као коначној ако не и највећој освети није и не може бити монодимензионална већ самим тим што садржај црногорске кетве омогућује и брзу људску освету без чекања на историју као судију.

Када је реч о кетви, по Његошу је и пропаст српског царства и падање српског народа у ропство последица кетве. Ослобођење од греха као узрока кетве и од ропства као казне се постиже изналажењем храбрости и вере у себе а онда и подвигом ослобођења као сакрално заветованим чином. По Његошу је тај час за Србе наступио 1804. године подизањем Првог српског устанка: „Бјежи, грдна кетво с рода - завјет Срби испунише!”⁴².

Нема сумње да је Његош у своје кључне политичке идеје уградио и неке идеје класичних политичких мислилаца, од антике па до његовог времена, пре свега захваљујући литератури на руском језику коју је помно проучавао⁴³. Добрим познаваоцима тих идеја није тешко да их препознају иако су заогрнуте у локално семантичко и семиотичко рухо које често одвлачи пажњу од садржине ка форми испољавања идеје. Ти духовни подстицаји које је Његош „непосредно или посредно... и обилно примао из античке књижевности”⁴⁴, без сумње су утицали и на облико-

³⁸ Његош је, као и други у његово време, сматрао да су се Борис Годунов у Русији и Вукашин Мрњавчевић код нас послужили убиством блиских сродника да би дошли на престо.

³⁹ П. П Петровић Његош, „Ловћен”, *Мање пјесме*, Београд, 2001, с.17.

⁴⁰ П. П Петровић Његош., *Горски вијенац*, с. 6.

⁴¹ Исто

⁴² Исто

⁴³ Види: М. Флашар, *Његош и антика*, Црногорска академија наука и умјетности, Његошев институт, Монографије и студије, књ. 1, Подгорица, 1997.

⁴⁴ М. Флашар, оп. цит. с. 7.

вање многих његових, политичких ставова. Овим тврдњама се ни најмање нити жели нити може умањити величина Његошевог дела, већ се само настоји одмаћи од некритичког епигонства које не дозвољава суд о томе да је на неку филозофску, теоријску или књижевну величину нечија мисао имала уплива, сматрајући да то деградира ту величину. Таква аргументација о апсолутној оригиналности је не само ненаучна, већ зацело и примитивна⁴⁵.

Исто тако, Његош уграђује не само у своја књижевна дела, већ и у своје политичке пројекте, неке проверене народне мудрости. Поред тога, често се ослања и на политички функционалне народне митове и култове. Рецимо, **култ предака**, који је код нас задуго остао функционални политички и војни култ, изразито доминира у Његошевој лепези помоћних инструментарија реализовања идеје слободе. Његован још од прастарих времена кроз веровање да и мртви преци ако су били јунаци могу да помогну у бици са надмоћнијим непријатељем, култ мртвих јунака је код Срба опстајао и зато што је стварно психолошки допринио сопственом охрабрењу и падању у занос јунаштва. У томе је смисао „кликвања”, односно узвика за помоћ који се упућују током борбе мртвим херојима, као и друговрсна помињања Обилића, Старине Новака, Баје Пивљанина и других, што општенационалних, што локалних јунака „који живе доклен сунце грије”⁴⁶. Вечити спомен јунаштва обезбеђује им вечити живот, као што видимо, и на земљи као и на небу, а њихово присуство у борби и помоћ потомцима су највећи доказ њиховог живљења после смрти.

Не само теоријски провокативна **представа система владавине на небу** изнета је у „Лучи Микрокозми”. Његошева езотерична **визија поретка неба** у толикој мери одудара од хришћанских стереотипних представа уређења односа на небу какву би морао имати врховни свештеник једног хришћанског народа да се може рећи да је Његош у том сегменту свога дела гностик.

Његош као првобитно стање уређености односа на небу утврђује стање једнакости свих духова и њихових светова које је нарушено неким катаклизмичним догађајем, не објашњавајући којим. Бог се, не само кроз уста Сотоне, представља као узурпатор права других духова и њихових светова који потонуше у таму, тачније као неко коме се напросто посрећило („случај згодан”) да му у тој катаклизми неба баш његов свет остане и неопштећен и у зони светлости, а који то користи да би покорио

⁴⁵ Види више о „примитивизму аргумента” у: М. Павловић, „Есеји о српским песницима”, *Изабрана дела*, књ. III, Вук Караџић, Београд, 1981, с. 288 – 289.

⁴⁶ П. П. Петровић Његош, *Горски вијенац*, оп. цит., с. 11.

друге. У Његошевој интерпретацији небеских празбивања Сотона не тражи да му Бог уступи престо, чак не тражи ни поделу власти између њега и Бога, већ само то да **сви духови** (а не само он), добију **једнака права**⁴⁷ и једнаку количину **светлости** коју су имали пре катаклизме без обавезе покоравања Богу нити коме другом. Дакле, Сотона захтева изономију, једнакоправност, што је увек претпоставка демократије. То је и навело Бранислава Петронијевића на тврдњу да је по Његошу **Сотона заправо први демократа, а Бог први тиранин**. Али, Његош, чак ни као гностик, не иде предалеко у свом удаљавању од заветних представа о Богу и Сотони. Сотона је ипак зао и негативан и није баш демократа како то тврди Петронијевић. То потврђује низ других детаља у „Лучи”. На пример, у разговору са архангелом Михајлом Сотона ипак показује изразиту тежњу за доминацијом и успостављањем хијерархије у којој ће само он бити на врху.

Више је него теоријски раритетно и у нашој литератури врло ретко ако не и јединствено осмишљење хијерархије моћи коју предлаже Сотона, а нарочито осмишљење њене основе. Сотона, наиме, не негира да су он и архангел Михаило једнаки по чину, али њега та врста формализоване хијерархије нити интересује, нити је он уважава. Он као једино важећу признаје само **хијерархију по количини гордости**, дакле греха, као врхунском квалитету који неко поседује. Гордост је извор жудње за моћ, створитељ и одржавалац моћи. Стога, по Сотони, уколико неко, попут архангела Михаила, има мање гордости од њега он је самим тим и на нижој лествици потенције моћи.

У овој представи **политичког система неба** и у исказивању различитих погледа на степен и основе небеске моћи као својеврсној парадигми земаљског устројства политике, Његош се високо и смело уздигао изнад стереотипних представа политичких устројстава и неба и земље који су превладавали у његовом добу.

Далеко пре једног Ничеа он види вољу за гордост, а тиме и за моћ као срж политике, као њену тешко савладиву демонску димензију.

Иако је инструмент хијерархизације и супрематије, моћ није свим у супротности са демократијом, док дволичност у политичком делању јесте. Представа о Сотони као демократи се распршује већ услед тога што он од моћнијег од себе тражи једнака права за све, а тиме и за себе, а потом одмах одриче та права онима које сматра мање моћним и вредним од себе. Тиме показује да његов захтев за једнакоправношћу, која је не само битна претпоставка већ и претеча демократије, није ни

⁴⁷ П. П Петровић Његош, *Луча микроkozма*, Предузеће за издавање уџбеника, Будимпешта, 1982, с. 118.

искрен ни принципијелан. Петронијевићева теза о Његошевој визији Сотоне као демократе не стоји и из разлога што Сотона следи принцип двоструког стандарда. Са друге стране, ни Бог није тиранин јер не одузима пораженом Сотони право на бесмртност већ му даје царство земаљско у коме и Адам, који се покајао, такође има шансу повратка у рај. При том треба рећи да извесна сличност овог сегмента „Луче” са Милтоновим „Изгубљеним рајем” није случајна. Да је Његош пажљиво изучавао ово Милтоново дело сведоче и његове белешке на примерку те књиге коју је поседовао у својој библиотеци⁴⁸. Нешто еластичније схватање ауторства омогућава да се та Милтонова идеја, пак, препозна у Вергилијевој „Енеиди”.

У оригиналнија Његошева размишљања о политици спада и оно када разматра колико политика истински доприноси добру народа и државе, а колико је она одговорна за то што је „круг земни” постао „сфера безумног метежа”⁴⁹, односно колико држава чини да тога метежа не буде или бар да га буде што мање. Оба процеса се не доживљавају као доминантна нити као наизменична, већ као паралелни и флукутирајућих интензитета, те стога Његош и тврди да појачање интензитета једног, односно смањење интензитета другог, као и обрнуто, доводи до привида о њиховој наизменичности.

У „Лучи Микрокозми”, која и по времену стварања и по времену објављивања претходи „Горском вијенцу”, заправо је зачета **идеја о вечитој борби као борби добра и зла**. Није чудо да је за Његоша постајање добра, а посебно **добра народа као највећег политичког добра**, подвиг јер је зло на земљи јаче од добра. Добро има превласт над злим тек на небу. А за Његоша од свих земаљских добара слобода је највеће добро. Отуда је слободарски подвиг изнад свих земаљских подвига, а заточник слободе за њега једино могући тип хероја. Уосталом, Његошу ће за правдање борбе на земљи послужити распрострањено религијско уверење да се борба води и на небу. Отуда су на небу, чак и у рају анђели тешко наоружани⁵⁰, што је ипак мало претерано. Овде је очито дошао до изражаја локални култ оружја.

Његошева **политичка пракса световног а не само духовног владара Црне Горе** не потврђује тезе о њему као „последњем крсташу” који задовољава агресивни зов и западног и источног хришћанства. Нити је он много ратовао, нити је у тим, боље речено борбама него ратовима, побеђивао. У времену у коме је владао неких великих ратних по-

⁴⁸ М. Флашар, оп. цит., с. 350.

⁴⁹ П. II Петровић Његош, *Луча микрокозма*, с. 54.

⁵⁰ Види: П. II Петровић Његош, *Луча микрокозма*, с. 72.

хода Црногораца против Турака није ни могло бити из простог разлога што је Русија, руковођена својим интересима, тада инсистирала да Црна Гора ни на који начин не угрожава турске интересе. Највише захваљујући томе, па тек онда и свом ратничком (тачније командно војсководном) неискуству, Његош, који је у седамнаестој години живота почео да влада Црном Гором, неће бити у историји на основу свог државничког учинка забележен као велики ратник иако је више пута војевао против Турака. Исто тако, истрага потурица о којој многи хистеријично пишу као о црногорском геноциду широких размера заправо се, по свему судећи, никада није ни догодила, а сасвим је сигурно да он као државник није учествовао у нечем таквом. Углавном несигурне, бројне интерпретације историје Црне Горе не дају довољно доказа о чину истраге таквих размера, мада је за веровати да је било честих спорадичних, али не и тако масовних, што не значи и мање крвавих примера истраге исламизираних саплеменика. Тешко успостављена племенска слога православаца се требала одржати и митом о заједничкој успешној истрази. Напросто, Његош је литерарно **увеличао дело** свог претходника и саплеменика Владике Данила, што је иначе песницима и дозвољено, при чему увеличавање димензија и значаја чина истраге потурица није извршено тек ради увећања Даниловог имена, већ и у практичне политичке сврхе зарад хомогенизације једва уједињених црногорских племена ради паралелног остварења два циља који су један другог условљавали: прво, ради остварења дефинитивног политичког ослобођења народа, и ради обнављања изгубљене државности. Заправо, највећи допринос Његоша као државника и јесте на плану остварења овог другог циља. Неправедно је што се у име атрактивнијих идеја запоставља његова **идеја обнављања државности и модернизације** Црне Горе, као и његов огроман труд на том плану.

У Његошево време створене су прве модерне државне и уопште политичке установе у Црној Гори, формирано је плаћено чиновништво, заживео је образовни систем (о чему Његош са поносом извештава Илију Гарашанина⁵¹), започето је искорењивање крвне освете (бесудности), а сам Његош је често бивао у позицији судије. Чињенице говоре да је био врло строг у изрицању казни што је вероватно допринело да се и поред незадовољства народа тада устали институција пореза међу некорним Црногорцима. Ни на дипломатском плану Његошеве идеје и резултати нису мали. Једини црногорски митрополит кога је завладичила Руска Црква и то у присуству руског цара Николаја Првог, умео

⁵¹ Цит. према: Д. Ковијанић, *Црногорско српство збиљских Срба*, Војска, Београд, 2002, с. 73.

је да удесетостручи руску новчану помоћ црногорском народу и да од ње створи буџет за издржавање првих државних институција. Успео је и да повуче тачне границе са Аустријом 1841. године. Мада је то извршено на извесну територијалну штету Црне Горе, неоспорни успех разграничења је у томе што су се око граница договорили не Аустријанци и Турци, него Аустријанци и Црногорци. Тако је „независна област Црне Горе” у време Његоша *de facto* постала **самостална држава са међународно признатим границама** и територијом, мада још увек не и *de jure*, гледано са становишта међународног права.

У оне Његошеве политичке идеје које га можда не квалификују као врхунског државника већ више као политичког ентузијасту спадају његови покушаји да се у времену велике глади у Црној Гори један део Црногораца пресели у Русију, што је Русија одбила, односно да се један део Црногораца **организовано пресели** у Србију што је српска власт ипак прихватила, (тим пре што су миграције Црногораца према Србији спонтано текле већ деценијама), као и Његошева идеја да шаље хрватском бану Јелачићу црногорску војску у помоћ, што је Јелачић одбио. Тај његов, без сумње слободарски и у крајњем младалачки ентузијазам га је навео да и војвођанским Србима понуди слање једног већег одреда ради започињања битке за ослобођење, баш као што је нудио војну помоћ и руској армији у Угарској на крају револуције 1848 године.

Сваки успех на плану ослобођења Јужних Словена сем војног успеха сматрао је самозаваравањем. Отуда и његова оцена да су „бановина Троједна краљевина и Војводство мртве историчне речи, друго ништа”⁵². **Опијеност југословенством** је временом у њега сплашњивала, мада се није угасила. У писму Меди Пуцићу, од 23. априла 1849. године он каже: „Југословенство је идеална ријеч која само празнијем гласом лијепо звучи” јер „наша браћа не умију разумјети шта је дична слобода”⁵³. Критеријум „опијености слободом” очито није био једнако важан у лествицама система вредности поробљених јужнословенских народа. За Његоша је та врста неједнакости била важнија као разлог спајања или неспајања са другим народима од сродности у језику или етничком пореклу. Он је жудео за сједињавањем са „браћом по љубави према слободи”, а ко није журио том циљу, па још то хтео без оружја, није се уклапао у Његошеву визију заједнице слободних као самоослобођених. Колико је био занет идејом „**ослобођења сваколиког српства**” најбоље показује то што до смрти није могао да прежали што се 1848. године није „на Босну кренуло”⁵⁴.

⁵² Исто

⁵³ П. П. Петровић Његош, „Писмо Меди Пуцићу од 23. априла 1849. године”, *Изабрана писма*, Обод - Цетиње, Просвета - Београд, 1979, с. 176.

⁵⁴ В. Латковић, *Петар Петровић Његош*, Нолит, Београд, 1963, стр. 242.

Но, бар у Црној Гори његово укупно политичко деловање је било реалистично, сасвим примерно условима и могућностима те средине, те се може рећи да је Његош својом владавином веома темељно припремио остварење корените реформске политике коју је потом, између осталог и стога лако, спровео његов наследник на власти, Кнез Данило.

Умро је 1851. године, баш на дан свога ступања на власт (19. октобра), располућен између хероичне идеје колективног оружаног ослобођења народа и дневнополитичке, али историјски значајне потребе стварања и модернизације државе макар и уз туђу помоћ, баш онако како је цео свој век (про)живео и мислио - **разапет између неба и земље**.

Литература:

1. Jovan Erdeljanović, *Stara Crna Gora, 1910 – 1911*, Beograd, 1921.
2. Vladeta Jerotić, „Luna i krst, dijalog ili rat”, *Darovi naših rodaka*, knj. IV, Ars Libri, Beograd, 2002.
3. Dragutin Kovijanić, *Crnogorsko srpstvo zbiljskih Srba*, Vojska, Beograd, 2002.
4. Vido Latković, *Petar Petrović Njegoš*, Nolit, Beograd, 1963.
5. Miodrag Pavlović, „Eseji o srpskim pesnicima”, *Izabrana dela*, knj. III, Vuk Karadžić, Beograd, 1981.
6. Petar II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002.
7. Petar II Petrović Njegoš, *Svobodijada*, Nikšić, 2001.
8. Petar II Petrović Njegoš, „Pismo plemenitoj i mnogo poštovanoj gospodi Matu i Jozu Ivanovićima od 9. maja 1833. godine”, *Izabrana pisma*, Obod - Cetinje, Prosveta - Beograd, 1979.
9. Petar II Petrović Njegoš, „Pismo Simi Milutinoviću od 25. septembra 1844. godine”, *Izabrana pisma*, Obod - Cetinje, Prosveta - Beograd, 1979.
10. Petar II Petrović Njegoš, „Pismo Osman Paši Skopljaku od 5. oktobra 1847. godine”, *Izabrana pisma*, Obod - Cetinje, Prosveta - Beograd, 1979.
11. Petar II Petrović Njegoš, „Pismo Medi Puciću od 23. aprila 1849. godine”, *Izabrana pisma*, Obod - Cetinje, Prosveta - Beograd, 1979.
12. Petar II Petrović Njegoš, *Lažni car Šćepan Mali*, Podgorica, 2001.
13. Petar II Petrović Njegoš, „Zarobljen Crnogorac od vile”, *Pustinjak Cetinjski*, Obod - Cetinje, 1994.
14. Petar II Petrović Njegoš, „Boj na Martiniće”, *Ogledalo srpsko*, Podgorica, 2003.
15. Petar II Petrović Njegoš, „Lovćen”, *Manje pjesme*, Beograd, 2001.
16. Petar II Petrović Njegoš, *Luča mikrokozma*, Preduzeće za izdavanje udžbenika, Budimpešta, 1982.
17. Miron Flašar, *Njegoš i antika, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti*, Njegošev institut, Monografije i studije, knj. 1, Podgorica, 1997.
18. Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 1966.

Njegoš between heaven and earth

Summary: This paper analyzes the key political ideas of Petar II Petrović Njegoš, which so far have been insufficiently studied. Njegoš's political thought is analyzed in the context of his time and historical circumstances when the oppressed Serbian people were trying to achieve freedom through armed struggle. As the main obstacles on the way to freedom Njegoš points out the mass betrayal and lack of cohesion among the Serbs. As the crucial instruments of liberation from Turkish rule he sees the specific Serbian culture of martyrdom, their rich tradition of fighting conquerors, as well as their susceptibility to a cult of heroism with its powerful mobilizing potential. Among other noteworthy political ideas are Njegoš's esoteric idea about political-hierarchical structure of heaven, the emphasis on the modernization of Montenegro for the sake of renewing its statehood and his position on yugoslavism.

Key words: Petar II Petrović Njegoš, betrayal, culture of martyrdom, freedom, genocide, prototype of a hero, political-hierarchical structure of heaven, modernization, yugoslavism